

TÜRK ETNOGRAFYA ÇALIŞMALARI

Prof. Dr. Nermin ERDENTUĞ

*A.Ü. D.T.C.F. ve Eğitim
Fakülteleri Öğretim Üyesi*

Türk etnografya çalışmalarını ana hatları ile tesbit etmek için, bu güne kadar bu alanda yapılmış olan faaliyetleri iki açıdan dikkate almak gerekir. Bunun için evvelâ bu alanda bugüne kadar, bir iki meslek mensubu dışında, daha çok meraklıları ve üniversite dışı resmî ve gönüllü teşekküller tarafından yapılmış faaliyet ve yayınları gözden geçirmek gerekir. Bundan sonra da, söz konusu alanda meslekten olanların ve Üniversitelerin yapmış oldukları bilimsel araştırmalar ve alanın akademik öğretimi ile ilgili faaliyetler gözönüne alınmalıdır.

1925'ler gibi, henüz Türk milletinin yeni zafere ulaştığı günlerde, milletimizin özellikle incelemeye değer bir millet olduğu gerekçesi ile, bir taraftan İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Tıp Fakültesinde "Antropoloji Araştırma Merkezi" kurulurken⁽¹⁾, bundan iki yıl sonra da millî kültürü incelemek gereği ortaya sürülmüştür. Ancak, Türkiye Etnografyasının yani memleket kültürünü tanımanın önem ve zorluğunu gösteren hareketleri bundan evvele, Tanzimata kadar götürmek gerekir. Çünkü, 1908 inkılabından sonra, mütefekkirimiz Ziya Gökalp'in milliyetçilik ve Türkcülük ideolojisi yanı sıra, Etnografya ve Folklor'a verdiği önem ve bunu işareti, memleketimizde bu alanda başlamış olan çalışmaların bir ilk başlangıcı olarak tarihlendirilebilir. Bu halde, Yeni Türk milletinin kendi kültür dâvâsını ele alırken giriştiği Etnografya ile ilgili çabaların oldukça yeni zamanlarda yapılmış olduğu açıktır. Nitekim, Türk halkının maddî kültür eserlerini koruyacak bir Etnografya Müzesinin 1924'lerde kurulması kararı ve faaliyetleri bu nevi ilk çabalardan biridir. Cumhuriyet ilânı ile, halkın hakimiyeti bizzat eline alması üzerine başlamış olan "geleneksel kültür" inceleme faaliyetlerine ilişkin bir diğer kuruluş da "Hars Müdürlüğü ve Hars Encümeni"dir. Bundan sonra, 1927'de toplanan "Halk bilgisi kongresi"nin bir dernek kurduğu ve sonra sıra ile, İstanbul'da 1929'dan 1942'ye kadar Halk bilgisi haberlerinin, 1939'lardan itibaren "Cenupta

(1) Şevket Aziz Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü tarihçesi İstanbul, 1940

Türkmen Oymakları” adlı bir etnografik bilgi serisinin (8 cilt), 1945’ten 1966’ya kadar “Folklor postası”nın yayımlandığını ve nihayet 1949’larda da İhsan Hınçer’in gönüllü olarak kurduğu “Folklor Araştırmaları” yayınlarının bugüne kadar devam etmekte olduğu görülür. Bunların yanı sıra, Halkevleri organı olan “Ülkü” ve diğer memleket dergi ve vilâyet gazetelerinde de yurtbilgisi çerçevesi içinde Folklor ve Etnografya’ya yer verilmiştir.

Diğer taraftan, 1930’larda Ankara’da halkın hizmetine açılmış olan Türkiye’nin ilk Etnografya Müzesini takiben, 1935’lerde Adana müzesinde, 1936’da Edirne’de Etnografya seksiyonlarının ilâvesinden sonra, her yıl eklenen Etnografya seksiyonlarının 1960’dan bu tarafa 30’a kadar çıkmış olması, Hükümetçe memleketimiz kültür eserlerine verilen değer gittikçe önem kazanmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Memleketimizde Millî Eğitim Bakanlığı ve Üniversite dışında ve bunlardan çok evvel Etnografya çalışmaları ile ilgilenmiş bir diğer kuruluş da, “Halkevleri ve Halkodaları” olmuştur. 1940’larda C.H.P. Partisinin kültür ocakları olan bu kurumların çalışma programında (talimatname. madde. 116) tarih ve müze kolları faaliyeti olarak bir taraftan halk dilinde yaşayan zengin halk bilgilerini derlemek ve diğer taraftan millî kültürümüzün ve halk terbiyesinin bu çok önemli cephesi üzerinde çalışmak gereği tesbit edilmişti. 1945’lerde de Etnografya, Folklor bakımından değeri olan eserlerin derlenmesi ve sonra bu millî özelliği haiz eşyalarla halkevlerinde Folklor ve Etnografya Müze ve çekirdeklerinin kurulması karar altına alınmıştı⁽²⁾. Nitekim 1944’de 405 Halkevinden 90’nında tarih ve müze kolu kurulmuştu.

Memleket Etnografyası alanında, Üniversite dışı faaliyet ve yayınların başında, Millî Eğitim Bakanlığı faaliyet ve yayınları üzerinde durmak gerekir: Millî Eğitim Bakanlığı eski eserler ve müzeler Umum Müdürlüğü yayınları arasında bir seri monografılar olarak, kılavuz el kitapları, düğünler, Müzecilik, bölgesel Edebî Folklor, Anadolu yemekleri’nden başka, bu kurumun organı olan ve 1932’lerde yayınlanmağa başlamış olan Türk Tarih Arkeoloğya ve Etnografya dergisi ve 1956’dan sonra bundan ayrı yeni bir “Türk Etnografya Dergisi” adlı bir organın yıllık yayını (X sayı çıkmıştır) bulunmaktadır.

Türk Etnografya Dergisinde yayınlanmış olan konular ise, daha ziyade Türkiye halkının maddî kültürü üzerindedir. Bunların bir kısmı derleme ve bir kısmı da incelemedir; burada ele alınmış olan konular, eski Türk

(2) Remzi Oğuz Arık, Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor çalışmaları kılavuzu C.H.P. Halkevleri yayın kılavuz kitapları. 1947

evleri (ve eviçi); ocak, kap kaçak, bakır eşyalar; binicilik, nakil araçları ve müzesi; kıyafet; yemekler ve ekmekler; ağaç işleri ve tahta oymalar; se-def, бага ve fildişi kakmalar; saatcilik; lülecilik; Türk işlemleri; nazarlıklar; eski esnaf; mevlevilik eşyaları; el sanatları; Alem'ler divit'cilik; kesecilik; sabunculuk; bıçakçılık; at damgaları; kahve ve kahvecilik gibi maddî kültür ve Türk zanaatleri ve Türk san'atı alanlarıdır.

Sonra ikinci derecede ele alınmış ve derlenmiş konular edebî folk-lora ilişkin olanlar ve bazı toplumsal göreneklerdir.

Diğer taraftan Türk Folklor araştırmaları, Türk yurdu, köypostası gibi süreli yayınlar da geniş ölçüde ve diğer çeşitli mecmualarda (köye doğru, forum, iş dergisi, D.T.C. Fakültesi dergisi, Türk Coğrafya kurumu dergisi, Tıp dünyası dergisi, Toprak Mahsulleri ofisi dergisiv.s.) ise kısmen Etnografya konularının yayınlanmış olduğu görülür: el zanaatleri (mühür-cülük, dericilik, çadırcılık, enfiyecilik, keçecilik, mumculuk) yanı sıra, at sevgisi; Kıbrıs Etnoloji, Etnografya ve Folkloru; avcılık; özellikle bölgesel düğünler; kadın ve çocuk oyunları; cirif oyunu, geleneksel gençler derneği; Anadolu'da exogami görenekleri; kan gütmeye; Türkmen ve Baraklar; tahtacılarda gelenekler; kız kaçırmalar gibi...

Ayrıca, kısmen bölgesel yaşantı tarzı (İstanbul, Balıkesir v.s. ve birçok köyler) köy kalkınması, Yörükler ve Baraklar gibi Etnik gruplar hakkında yani hem toplumsal görenek ve gelenekler ve hem de inanç (ay, bayramlar) konularında halk bilgilerinin de yukarıda adı geçen dergilerde derlendiği ve kısmen incelendiği görülür. Bu türlü derleme ve incelemeler yanı sıra, bir takım kılavuzlar da yayınlanmıştır.

A. Baha (1934), Haydar Ocakçıoğlu (1938) ile başlamış olan kılavuzları, sıra ile, Ali Rıza Yalçın (1945), Remzi Oğuz Arık (1947) ile telif ve F. Findıkoğlu (1949)'nun Von Gennep'den ve Bilâl Aziz Yanıkoğlu'nun (1951) Saintyves'den çevirileri ile Hamit Z. Koşay (1956), Kemal Güngör (1956) ve Enise Yener (1960)'in telif olarak yayınladıkları kılavuzlar tâkip etmiştir.

Memleket Etnografyasına ilişkin Üniversite içi faaliyetleri dikkate aldığımızda, Satı bey ile (1908) Mülkiyede ve Maszaroş (1917) ile İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yardımcı ders olarak öğretimine başlamış olan Etnografya ve Etnolojinin, Antropoloji bilimleri içinde ve çok daha sonra gelişmiş bir alan olarak yer aldığı görülür. Türkiye'de Antropoloji bilimleri öğretimi çerçevesi içinde İst. Fen Fakültesinde küçük ölçüde Etnografya öğretimi 1933-35'lerde başlamıştır. Burada Etnografya dersi daha ziyade fizik Antropolojik manada ele alınmıştır. Ancak, gerçek Etnografya öğretimi 1935'lerde Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde, Antropoloji-Etnoloji Enstitüsü öğretim programı içinde ve kültürel Antropoloji

başlığı altında bir ikinci bölümde yer almıştır. 1960'larda ise, Genel ve Türk Etnografyasının Etnoloji adı altında kurulan bir kürsü (Prof. Dr. Nermin Erdentuğ tarafından 1960) içinde ve öğretim alanında olduğu kadar araştırma alanında da hızla gelişmiş olduğu görülür.

Bundan sonra, (1960'dan sonra) İstanbul Edebiyat Fakültesinde kurulmuş olan Etnoloji-Sosyal Antropoloji kürsüsü içinde daha ziyade memleket Sosyal Antropoloji öğretimi ve araştırmaları başlamıştır. Hemen hemen aynı yıllarda da (1960) Ankara Sosyal Hizmetler Akademisinde, Etnoloji ve Etnografyanın bir kolu olarak "Sosyal Antropoloji dersinin tesis edildiği (Prof. Dr. Nermin Erdentuğ tarafından) görülür. Memleket toplumsal ve kişisel problemlerinin teşhisi ve çözümünde, memleket geleneksel kültürünü (Etnografik özellikleri) tanımak gereği nedeni ile kurulmuş olan bu dersin, memleket etnografya ve Etnolojisinin uygulamalı cephesinde büyük faydalar sağladığı son 10 yıllık çalışma açıkça göstermiştir. (3)

Yine Ankara Eğitim Fakültesinde, memleket Etnografyasının bir yan kolu olan "Sosyal Antropoloji" dersi (Prof. Dr. Nermin Erdentuğ tarafından) tesis edilmiştir, Burada da memleket eğitiminin düzenlenme ve gelişmesinde memleket kültürü incelemelerinin dikkate alınması gereği, bu kuruluşu desteklemiştir. Böylelikle memleket Etnografyası öğretimi gereği, çeşitli Üniversite ve Fakültelerde Sosyal Antropoloji içinde de, yan bir kol hâlinde olsun kuruluşlara yol açmıştır. Nihayet aynı neden ile, Diyarbakır Tıp Fakültesinde 1970 Nisanında, "Sosyal Antropoloji" dersi kurularak bir kısım memleket kültürü incelemeleri bu öğretim programı içine alınmıştır.

Üniversite içi çalışmaları olarak, Etnografya alanında yapılmış olan yayınların ilki, 925-929-arası Türk Antropoloji mecmuasında, Dr. Rıza Nur tarafından "Sünnet ve Türkiye'de sünnet ile ilgili serominiler", olup bunu Max Bonnafus (İst. Üni. Sosyoloji Profesörü)'un "İstanbulda intihar" konusu tâkip eder. Sonra, aynı mecmua serisi içinde, 1938'lerde Dil ve Tarih Fakültesi Etnoloji çalışmalarından Kemal Güngör'ün «Denizli mın-takası yörükleri üzerinde ilk bir tetkik ve neticeleri» adlı Etnografya yayını ve bundan sonra da aynı araştırmacının "Cenubî Anadolu yörüklerinin Etno-Antropolojik tetkiki" (1941) eseri gelir. Bu tarihten sonra, 1956'lara kadar Dil ve T.C. Fakülteleri Etnografya çalışmaları alanında bir yayın görülmez. Ancak 1956'dan sonradır ki Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Etnografya öğretiminin gelişmesine paralel olarak, bilimsel metodlarla Etnografya-Etnoloji araştırmalarının yapılmaya başlandığı görülür.

(3) Nermin Erdentuğ. The Necessity of application of Social Anthropology on the works of community development in Turkey. Ankara Üniv. D.T.C. Fak. Antropoloji. Sayı: 3. 1965

İşte ilk saha metodu (fieldwork)'nun uygulandığı köy monografya çalışmaları yani köy kültür incilemeleri (maddî ve manevî kültürleri), bu çeşit araştırmaların (Hal ve Sün köylerinin Etnolojik incelemeleri-Nermin Erdentuğ) başında yer alır. Sonra, Türk araştırmacılarının ilk yayınladığı bu çeşit Etnografik köy monografyalarını, yabancı bir kaç bilginin de (P. Sterling, John Pierce...) araştırma ve yayınları tâkip etmiştir. Bunlardan başka, Anadolu Acıpayam bölgesinin mesken tipleri, Anadolu insan topluluklarının çeşitli inanç ve pratikleri (doğum, nazar, yağmur duası gibi âdet ve inançlar ve hayvan hastalıklarının tedavileri alanlarında Etnolojik çalışmalar- Orhan Acıpayam'lı ve Sedat Örnek.) üzerine yapılmış araştırmalar yayınlanmıştır.

Böylece, bir taraftan D.T.C. Fakültesi Etnoloji kürsüsünün araştırma ve yayınları olarak başlamış olan Türk Etnografya çalışmaları, diğer taraftan (1906'dan bu yana) Fakültemiz bünyesinde kurulmuş olan "Antropoloji bilimleri Araştırma Enstitüsü" faaliyetleri olarak "Antropoloji" yıllığında da yer almıştır. Söz konusu yılda meslekten araştırmacılarımız tarafından incelenmiş ve yayınlanmış olan konular daha ziyade Türkiye Etnografyasının maddî kültür, toplumsal âdetler konuları ile komşu memleketler (İran, Pakistan)in ve Japonya'nın geleneksel kültürleri ile Türk geleneksel kültürlerinin mukayeseli incelemeleri ile ilgilidir.

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü ve Orta Doğu Âmme İdaresi Enstitüsünün bazı çalışma ve yayınları da, Türkiye toplumsal âdetlerinin bazıları üzerinde bilgi vermektedir: kız kaçırma ve sosyal yardıma ilişkin görenek ve gelenekler gibi. Bundan başka daha ziyade Sosyolojik açıdan yapılmış olan bir kaç köy monografyaları (Sindel, Hasan-oğlan) da Türkiye geleneksel toplumlarının bazı sosyal âdetler ve inançları hakkında bilgiler vermektedir. Bu arada, Ankara Ziraat Fakültesi yayınlarını da hatırlamak gerekir. Daha ziyade maddî kültür sahası ve özellikle hayvancılık, çiftçilik ile ilgili geleneksel usuller hakkında bilgi veren bu yayınlarda az ölçüde olsun geleneksel ve toplumsal kültürle ilgili incelemeler ve aile yapısı v.s. derlemeler de vardır.

Sahamızla ilgili olarak İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü öğretim üyelerinin, çoğunlukla Sosyal Antropoloji alanı ile ilgili çevirileri ve teknik ve köy araştırmaları da küçümsenmeyecek ölçüdedir. Bu arada İstanbul Edebiyat Fakültesi Etnoloji-Sosyal Antropoloji araştırma ve yayınları da hatırlanmalıdır. Daha ziyade sosyal antropoloji alanı araştırmaları olan bu çalışmalar, bazı İstanbul gecekondu bölgeleri ve suçlular hakkındadır.

Bunlardan başka, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından bölgesel âdetler (Sosyal âdetler ve inançlar) ve kısmen de böl-

gesel etnik guruplar (Anadolu göçmen kürt aşiretleri) üzerinde kısmen Sosyolojik kısmen de Etnolojik sayılabilecek çalışma ve yayınlar yapılmıştır. Bu arada Anadolu göçebelerine ilişkin olarak, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi üyeleri ve yabancı (Ulla Johansen) (4) bilginler tarafından yapılmış Etnografik incelemeler unutulmamalıdır.

Nihayet, Türk Etnografya çalışmalarının yeni gelişmiş bir kolu olan Sosyal Antropoloji alanında, batılılaşma veya makineleşme karşısında geleneksel kültürümüzde vâki olan değişmeler üzerinde yapılan çalışmalar (Nermin Erdentuğ, İbrahim Yasa, Mübeccel Kıray, İsmail Beşikçi) kayda değer çalışmalardır. Ayrıca memleket kalkınmasında sosyal ve ekonomik faktörler, geleneksel toplumlarda plânlama (1967) özellikle Doğu Anadolu Kalkınma meseleleri, "ağalık kurumları" hakkında ve benzeri çalışmalar, az da olsa değerli araştırmalardır.

Netice olarak, bugün geleneksel toplumlarımızda ve kısmen de şehir geleneksel sınıflarında bulduğumuz eski Türk kültür unsurlarımız yanıkültür değerlerimizin hâlihazır durumlarını inceleyen Etnografya çalışmaları, şüphesiz geçmişte ve bugün diğer kültürlerle olan temaslarımızı aydınlatılabilmek için yapılması gereken ilk iştir. Nitekim bu çeşit araştırmalara dayanarak, bugün kısmen olsun, bazı komşu memleket kültürleri (İran, Pakistan) ile mukayeseli (Etnolojik) incelemeler yapılmaya başlanmış ve dikkate değer bazı Etnolojik sonuçlar tesbit edilmiştir (Nermin Erdentuğ). Aynı şekilde, bazı geleneksel kültür özelliklerimiz ile Japon geleneksel kültürü arasındaki gördüğümüz benzerlikler de bize, üzerinde daha da derinleşmeyi gerektiren münasebet ufuklarını (Asya kültürleri) ile açacak mahiyette görülmektedir. Ancak, memleketimiz geleneksel kültür özelliklerine dayanarak, geçmişte ve bugünkü komşu kültürler olarak Güney Avrupa kültürleri ile olan ilişkilerimizi aydınlatmakta henüz bilimsel mahiyette ve istenilen ölçüde çalışmalara girişilmediği de bir gerçektir. Bu çeşit çalışmalar hemen yok denecek kadar azdır. (6) Bugün, Anadolu insan topluluklarının geleneksel kültür özellikleri süratle kaybolmakta olduğuna göre, gayretimizi, bu kültür değerlerini süratle tesbit etmek ve bunları komşu kültürler ile karşılaştırma çalışmaları üzerinde teksif etmek zarureti açıktır.

Bu arada, tıpkı RCD memleketleri arasında yapıldığı gibi, Balkan Devletleri arasında da, "Sosyal Âdetler ve gelenekler" adı altında ortaklaşa bir eser meydana getirmek suretiyle komşu milletler arasında birbirini daha yakından tanıma fırsatını vermek zamanının geldiği de hatırlanmalıdır. Böylelikle, Etnografyanın insan toplulukları arasındaki anlaşma ve yakınlaşmayı temin etmekteki faydası bir kere daha görülecektir.

(4) Ayhan Ataman, Ulla Johansen'den çeviri. Güneydoğu Anadolu'nun göçmen çadırları. D.T.C.F. dergisi. Cilt XXIV. Sayı: 1-2 1969.

(6) Hamit Zübeyr Koşay, Macaristan'da Türk kuyumculuğu ve Balkanlardaki kuyumculuğa Türk tesirleri. Türk Etnografya dergisi. Sayı: VII-VIII Sah. 18-37

BİBLİYOGRAFYA

- Kansu, Şevket Aziz**, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*. İst. 1940,
- Arik, Remzi Oğuz**, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor çalışmaları kılavuzu*. C.H.P. Halkevleri Yayın Kılavuz kitapları. 1947.
- Erdentuğ, Nermin**, *The Necessity of Social Anthropology on the Works of Community development Turkey*. Ankara Üniv. D.T.C.F. Antropoloji sayı: 3, 1965.
- Ayhan, Ataman, Ulla Johansen'den çeviri**. *Güneydoğu Anadolu'nun Göçmen Çadırları*. D.T.C.F. dergisi cilt. XXIV. Sayı: 1-2 1969.
- Koşay, Hâmit Zübeyr**, *Macaristan'da Türk Kuyumculuğu ve Balkanlardaki Kuyumculuğa Türk Tesirleri*, Türk Etnografya dergisi. sayı: VII-VIII. s. 18-37.
Türk Etnografya Dergisi, sayı: I-X. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara. 1956-1970.